

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНІХ ФУНКЦІЙ В УКРАЇНІ**HISTORICAL AND LEGAL ASPECT OF THE FORMATION OF EXTERNAL FUNCTIONS IN UKRAINE**

**Скоморовський В.Б., д.ю.н., професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університет «КРОК»**

Процес становлення кожної держави має свою специфіку і динаміку. Вони залежать від певного стану суспільства, соціальних завдань та конкретизуються насамперед у відповідних напрямках її діяльності – функціях. За найбільш поширеним в науковій літературі визначенням під функціями держави слід розуміти основні напрямки її діяльності. Практика державотворення кожної держави проходить свої історичні шляхи. Історико-правові аспекти питання генези зовнішніх функцій України на шляху до пошуку вдосконалення елементів сучасного державотворення мають давні традиції й виступають дзеркальним відображенням такого ж тривалого й складного шляху, як і історія становлення самої держави. Дане питання завжди є актуальним та вкрай важливим, особливо на етапі проведення правового аналізу в загальній системі юридичних наук та насамперед в науці теорії та історії держави і права. Одним із перших відомих в історії княжої України закордонним дипломатичним візитом вважається візит київського князя Кия до столиці Візантії Царгорода 530 року. В результаті цього між Юстиніаном I і Кієм був укладений договір про припинення нападів підлеглих князю племен на Візантію та її придунайські землі і перехід їх на службу до імперії, так званий договір «миру і любові». З початком IX століття прийшов період розпаду Антського союзу на племенні частини з яких і сформувалася Київська Русь – наступний важливий етап історичного державотворення. Впродовж багатьох років вже після розпаду Київської Русі становище як і саме формування зовнішніх функцій було малореалізованим. Особливо важливим кроком на шляху до формування зовнішніх функцій України стала Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою 16 липня 1990 року. Вже після прийняття історичного Акта про незалежність України 24 серпня 1991 року перед Міністерством закордонних справ постали цілком нові завдання, пов'язані з визнанням України міжнародним співтовариством, встановленням дипломатичних відносин, створення ефективної мережі власних дипломатичних і консульських представництв, розбудовою повноцінних двосторонніх відносин з зарубіжними країнами, набуттям членства і утворенням у провідних міжнародних організаціях.

Ключові слова: Україна, зовнішні функції, державотворення, генеза зовнішніх функцій України, історико-правовий аспект.

The process of formation of each state has its own specifics and dynamics. It depends on a certain state of society, social tasks and is specified primarily in the relevant directions of its activity – functions. According to the most common definition in the scientific literature, the functions of the state should be understood as the main directions of its activity. The practice of state formation in each state follows its own historical path. The historical and legal aspects of the question of the genesis of Ukraine's external functions on the way to the search for improvement of the elements of modern state-building have long-standing traditions and act as a mirror image of the same long and complex path as the history of the formation of the state itself. However, this question is always relevant and extremely important, especially at the stage of legal analysis in the general system of legal sciences and, first, in the science of theory and history of the state and law. One of the first known foreign diplomatic visits in the history of princely Ukraine is the visit of Prince Kiy of Kyiv to the capital of Byzantium Tsargorod in 530. As a result of this, a treaty was concluded between Justinian I and Kyus on the cessation of attacks by the prince's subordinate tribes on Byzantium and its Danubian lands and their transfer to the service of the empire, the so-called "peace and love" treaty. With the beginning of the 9th century came the period of disintegration of the Ante Union into tribal parts from which Kyiv Rus was formed – the next stage of historical state formation. For many years already after the disintegration of Kyivan Rus, the situation, as well as the formation of external functions, was poorly realized. The Declaration on State Sovereignty of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada on July 16, 1990, was a particularly important step on the way to the formation of Ukraine's external functions. Already after the adoption of the historic Act on the Independence of Ukraine on August 24, 1991, the Ministry of Foreign Affairs faced completely new tasks related to the recognition of Ukraine by the international community, the establishment of diplomatic relations, the creation of an effective network of its own diplomatic and consular missions, and the development of full-fledged bilateral relations with foreign countries, acquiring membership and approval in leading international organizations. Keywords: Ukraine, external functions, state formation, genesis of external functions of Ukraine, historical and legal aspect.

Key words: Ukraine, External functions, state formation, genesis of external functions of Ukraine, historical and legal aspects.

Постановка проблеми. Зважаючи на значну кількість на сьогоднішній день наукових напрацювань, які присвячені питанням євроінтеграції України, необхідності вдосконалення ключових сфер її розвитку, піднімаючи питання про імплементацію, оновлення тих чи інших підходів, на наш погляд, не можна оминати історико-правові аспекти формування зовнішніх функцій в країні. Ефективні процеси сучасного державотворення мають включати відповідний позитивний досвід минулих епох. Досліджуючи історичний шлях формування зовнішніх функцій України необхідно детально проаналізувати ті фактори, які зумовлювали їх перебіг та визначали специфіку й особливості на різних етапах розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З даної проблематики ґрунтовними розробками відзначились О. Бандурка, М. Буцан, О. Головка, В. Головченко, О. Дурман, О. Заяць, О. Кучик, В. Матвієнко, В. Опришко, О. Передрій, О. Скакун, С. Шимон, Ф. Шульженко та інші.

Не вирішені раніше частини загальної потреби. Всебічне вивчення генези зовнішніх функцій України дасть можливість проаналізувати і врахувати відповід-

ний досвід попередніх історичних епох в сучасних умовах державотворення.

Метою даної статті є вивчення з історико-правових позицій процесу формування зовнішніх функцій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Держава є соціальним інститутом для здійснення управління суспільством. Водночас державотворення є складним тривалим процесом, спрямованим на становлення держави, який включає культурні, політичні, релігійні та інші чинники. Державотворення є складним процесом, який включає формування та трансформацію політичних утворень від найдавніших спільнот до сучасних національних держав.

Становлення кожної держави має свою динаміку. Вона залежить від певного стану суспільства, соціальних завдань та конкретизується насамперед у відповідних напрямках її діяльності – функціях [1, с. 375]. За найбільш поширеним в науковій літературі визначенням під функціями держави слід розуміти основні напрямки її діяльності [2, с. 98]. О. Скакун стверджує, що функції держави – це основні напрямки її діяльності [3], М. Буцан переконує, що це основні напрямки діяльності з наявною сукупністю

інструментів та засобів щодо здійснення тієї діяльності [4]. Інші автори під функцією розуміють не тільки напрямки, але й аспект діяльності держави [5].

Досліджуване питання генези зовнішніх функцій держави має давні традиції і виступає дзеркальним відображенням того ж довгого та складного шляху, як і історія становлення самої держави, завжди є актуальним та вкрай важливим на етапі проведення правового аналізу в загальній системі юридичних наук та насамперед в науці теорії та історії держави і права [6].

Як зауважує О. Дурман, «витоки української зовнішньої політики є значно глибшими. Її коріння слід шукати на стику візантійської і римської традицій, що лежать в основі усіх сучасних європейських держав» [7, с. 23]. Одним із перших відомих в історії княжої України закордонним дипломатичним візитом вважається візит київського князя Кия до столиці Візантії Царгорода 530 року у результаті якого між Юстиніаном I і Кієм був укладений договір про припинення нападів підлеглих князю племен на Візантію та її придунайські землі і перехід їх на службу до імперії, так званий договір «миру і любові». На цьому міжнародні договори Антського союзу та слов'янських вождівств із наймогутнішою тогочасною європейською державою – Східною Римською імперією, яка безумовно визнавала їхню міжнародну правосуб'єктність, і брала на себе серйозні міжнародно-правові зобов'язання, лише беруть початок. Варта зазначити, що заселення візантійських володінь слов'янськими поселеннями набирало все більшого розмаху, вони все більше проникали в їх володіння. Це призвело до того, що з метою запобігання слов'янським заворушенням та використанням їх на свій лад уряд Юстиніана I вчинив досить дипломатично, уклавши черговий договір – «Візантійсько-Антський мирний договір» 545 року. Документ передбачав, що Анти мали оселитися на лівому березі Дунаю навколо збудованої в Дакії ще імператором Траяном фортеці Турріс. За дотримання мирних відносин і оборону Візантії від нападів тюркомовних болгар та склавинів імператорський уряд обіцяв антам велику платню і всілякі вигоди [8, с. 24].

На початку IX століття спостерігається розпад Антського союзу на племенні частини. На їх основі відбулось оформлення Київської Русі, якісно нового й важливого етапу вітчизняного державотворення. У зв'язку з цим важливо відзначити діяльність її видатних князів. У 907 році, коли князь Олег на чолі великого кінного війська, що пройшло територією союзної Болгарії, й флоту звідусіль заблокував Константинополь і спустошив його околиці, греки надіслали своїх послів до Олега з проханням не руйнувати місто. Натомість вони обіцяли виплатити данину, розмір якої мав визначити князь [8, с. 33]. За Візантійсько-руським торгівельним договором, візантійська контрибуція була – 12 грн (близько 200 грам срібла за 1 грн) на судно, а Русь пообіцяла надавати постійну військову допомогу. Умови договору також передбачали, що під час перебування в столиці імперії київські послы без жодних обмежень отримуватимуть спеціальний «посольський» пайок, а купці – «місячину» протягом півроку: хліб, вино, рибу, м'ясо і овочі. Візантійська влада також зобов'язувалася постачати руських послів і купців усім необхідним для зворотного шляху: вітрилами, якорями, канатами і харчами. Для проживання у Константинополі їм відвели передмістя поблизу церкви монастиря Святого Мами (Маманта). Найголовнішим же в угоді було те, що Русь отримала право безмитної торгівлі у Константинополі. Слід відзначити, що даний договір був укладений в усній формі та скріплений присягами сторін. А вже Договір 911 року був своєрідним оновленням договору 907 року та укладеним вже у письмовій формі, містив низку нових статей, що визначали порядок урегулювання конфліктів при операціях купівлі-продажу, а також обмін і викуп військовополонених, повернення рабів і злочин-

ців-утікачів, охорону товарів русинів у Константинополі, наслідування майна, повернення статків померлих у Константинополі. Сторони несли рівну відповідальність за здійснені злочини – вбивства, завдання тяжких тілесних пошкоджень (штраф у чотири гривні срібла), бійки, грабежі й крадіжки (повернення втраченого у потрібному розмірі), зобов'язувалися надавати допомогу в урятуванні торговельних суден, що зазнали аварії, примусово повертати полонених і втікачів-злочинців [8, с. 33–34].

Особливого розмаху та динаміки зовнішні відносини набули за князя Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.). Дипломатія у середні віки часто велася через династичні шлюби, що було актуальним типом укріплення дипломатичних відносин, тобто так звана «шлюбна дипломатія». На основі цього, князь Давньоруської держави мав родинні зв'язки з візантійським імператором Константином IX, французьким королем Генріхом I, норвезьким королем Гаральдом Суворим, угорським королем Андрашом I, і краківським князем Казимиром [9].

Проте в результаті неможливості утримати владу в своїх руках та міжособистісних сутичок за князівську владу відбувся занепад і розпад Давньоруської держави, а наступний реальний поступ української дипломатії став більш помітним у козацьку добу. В першій половині XVI століття українське козацтво розпочало своє формування і поступове перетворення на носія національної державності. Загальновідомо, що станом на початок XVII Військо Запорізьке вже характеризується як повноцінний суб'єкт міжнародних відносин, було впливовим військово-політичним чинником у Східній і Південно-Східній Європі. У 1594 році Січ вперше в історії стала повноправним учасником міжнародної коаліції після укладення домовленості з представниками «Священної Ліги» про спільну боротьбу проти Османської імперії [9].

На початковому етапі української національної революції середини XVII століття та розгортання національно-визвольної війни особливу увагу потрібно звернути на постать Богдана Хмельницького. За свідченням Гійома Левассера де Боплана, з приходом гетьмана Б. Хмельницького, який «вільно розмовляв польською, російською, турецькою та латинською мовами, мав тонкий і проникливий розум, був терплячий і хитрий» міжнародні зв'язки з його військовими перемогами значно зміцнилися й розширилися [10, с. 124].

Б. Хмельницький у своїй резиденції в Переяславі приймав посланців європейських держав трансільванського князя Георгія Ракоці, послів, султана і московського царя. Вів переговори з польськими представниками, налагоджував і розвивав відносини зі Швецією. Проте зусиль гетьмана, в тому числі й дипломатичних, виявилось недостатньо для забезпечення незалежності України. Після Б. Хмельницького найбільший внесок у становлення та розвиток української дипломатії зробили гетьмани Іван Виговський, Іван Мазепа та Пилип Орлик. У наступні періоди розвитку української державності розвиток дипломатії відбувався не так інтенсивно [10].

В контексті нашого дослідження варто виокремити період національно-визвольних змагань початку XX ст. Проголошення Універсалів Центральної Ради, їх історичність та значимість не викликає сумнівів, оскільки після тривалої паузи почалася активна фаза дипломатичної діяльності. Зауважимо, що передумови для створення Міністерства закордонних справ України як повноцінної державної структури пов'язане саме з проголошенням Першого Універсалу Центральної Ради 10 червня 1917 року та створенням Української Народної Республіки. А процес становлення органів законодавчої та виконавчої гілок влади було оформлено II Універсалом, проголошеним Центральною Радою 16 липня 1917 р., у якому йшлося про створення виконавчого органу влади – Генерального Секретаріату. З самого першого дня існування

Генерального Секретаріату в його складі почав діяти Генеральний секретаріат національних справ.

В історії становлення зовнішніх зносин України слід згадати також і «Брест-Литовський мирний договір» – мирна угода між Українською Народною Республікою з одного боку та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією з другого, підписаний в Бресті (Брест-Литовську) перший мирний договір у Першій світовій війні 1914–1918 рр. Делегація УНР складалася з представників Центральної ради і Генерального секретаріату: прем'єр-міністра В. Голубовича (голова), М. Левитського, М. Любинського, М. Полоза та О. Севрюка. Підписанню Центральними державами договору з УНР передувало визнання її повноправним учасником переговорів. За умовами договору, до складу УНР відходили Холмщина і Підляшшя, а Галичина і Буковина виділялися в окремий коронний край у складі Австро-Угорської імперії. УНР зобов'язувалася поставляти Центральним державам промислову і сільсько-господарську продукцію. Брестський договір, підписаний 3 березня 1918 між Центральними державами і РРФСР, зобов'язував Раднарком останньої визнати законність Центральної Ради і її Народного Секретаріату, припинити політичну пропаганду в УНР, вивести з неї радянські війська і підписати мирний договір [11].

Якісно новий історичний етап у розвитку української дипломатії розпочався 16 липня 1990 року, коли Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України. А після прийняття історичного Акта про незалежність України 24 серпня 1991 року перед Міністерством закордонних справ постали цілком нові завдання, пов'язані з визнанням України міжнародним співтовариством, встановленням дипломатичних відно-

син, створення ефективної мережі власних дипломатичних і консульських представництв, розбудовою повноцінних двосторонніх відносин з зарубіжними країнами, набуттям членства і утвердженням в провідних міжнародних організаціях. З проголошенням незалежності перед Україною постали нові можливості та виклики. Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин проголошувалося Міністерство Закордонних справ [12].

Як зауважили О. Кучик та О. Заяць, одним із пояснень складності становища України було в її оточенні з усіх боків [13]. Тому вироблення власної стратегії на міжнародній арені, визначення національних інтересів та визначення геополітичних пріоритетів було досить складним завданням. Ухваливши Декларацію про державний суверенітет Україна вже офіційно стала суб'єктом міжнародного права, почала повноцінно брати участь у роботі міжнародних організацій, заявила про намір стати нейтральною безядерною державою та підтвердила відсутність територіальних претензій до сусідніх держав, і що не визнає територіальних претензій до себе.

Висновки. На основі проведеного дослідження маємо підстави стверджувати, що генеза зовнішніх функцій України сягає найдавніших глибин і безумовно має тривалий шлях державотворення сучасної України. За сотні років найбільшого процвітання зовнішні функції мали в часи існування Київської Русі, де міжнародна діяльність часто здійснювалась на основі укладення договорів. В подальші періоди існування української державності реалізація зовнішніх функцій характеризувалася нестійкістю, що напряму було пов'язано із становищем тодішньої України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоменюк З. Філософський зміст функціонування правової держави у державознавчій теорії Б. Кістяківського. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 373–384.
2. Теорія держави і права: підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
3. Скакун О. Теорія держави і права. Харків. Консум, 2001. 656 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html> (дата звернення 23.12.2023).
4. Буцан М. Функції держави: поняття, класифікація, наукові трактування. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/938349.pdf>. (дата звернення 23.12.2023).
5. Функції та механізми держави. URL: https://pidru4niki.com/1719051256711/pravo/funktsiyi_mehanizm_derzhavi (дата звернення 23.12.2023).
6. Опришко В., Шульженко Ф., Шимон С. та ін. Правознавство. Київ. КНЕУ, 2003. 767 с. URL: <https://buklib.net/books/22139/> (дата звернення 23.12.2023).
7. Дурман О. Розвиток зовнішньої політики та становлення зовнішньополітичних структур України: історичний аспект. *Державне управління*. 2019. № 4. С. 22–29.
8. Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України. Київ. Ніка-Центр, 2018. 420 с.
9. Міністерство закордонних справ України. Історія. URL: <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/istoriya>. (дата звернення 21.12.2023).
10. Гійом Левассер де Боплан. Проспер Меріме Українські козаки та їхні останні гетьмани Богдан Хмельницький. Львів: Каменяр 1990. 301 с.
11. 1918 – підписання Брест-Литовського мирного договору. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyuty/9/1918-brest-lytovskyy-mirnyy-dogovor> (дата звернення 23.12.2023).
12. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України» від 30.03.2016 року. № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.12.2023).
13. Кучик О., Заяць О. Зовнішня політика України. Київ: Знання, 2010. 572 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-150.html> (дата звернення 20.12.2023).